

BANDYMAS GINTI MOKSLĄ NUO JO PATIES SUKURTOS VERTYBIŲ TIRONIJOS

Atsakymas Jonui Dagiui

Jonas Dagys labiau norėjo parašyti recenziją, negu suprasti knygą. Kadangi recenzija jau parašyta, belieka paaiškinti kai kurias jos idėjas bei atsakyti į iškeltus klausimus. Iškart noriu recenzijos autoriui gražinti jo „metodologinius“ patarimus, kaip rašyti knygą – tegu pirmiau pritaiko juos savo recenzijai. Prieš pradėdami rašyti knygas, mes visi pirmiau mokomės rašyti recenziją. Leo Straussas savo garsiajame „What is Political Philosophy?“ skiria filosofinį ir nefilosofinį politikos mokslą, pridurdamas, kad pastarojo atstovams būdingas tam tikras moralinis bukumas (*moral obtuseness*). Siekdami mokslinio neutralumo, jie net bijo pasakyti, kad veidmainiavimas yra veidmainiavimas, o bailumas yra bailumas. Jonas Dagys tai vadina „akademeinei literatūrai ne visai įprastu žodynu“, užmiršdamas, kad nuo graikų laikų toks žodynas įaugęs į filosofinio diskurso prigimtį. Matyt, turėdamas omenyje panašios kontroversijos kontekstą išpūdingai sakė Blaise’as Pascalis: „Skaitydamas tikėjauisi rasti žmogų, o radau autorių.“ Loginis tikrumas skiriasi nuo moralinio tikrumo. Loginės analizės metodų perkėlimas į praktinę filosofiją yra tik kortų namelių statymas, kaip apie tai „Grynojo proto kritikoje“ kalbėjo Kantas. Praktinis protas skiriasi nuo grynosios spekuliacijos.

Mokslininkai privalo būti laisvi nuo tiesioginio vertybių kišimosi ir paklusti griežtai mokslinio tyrimo logikai. Politikos filosofai

gali būti šališki ir net neprivalo šio dalyko slėpti. Tai pagrindinis politikos mokslo ir politikos filosofijos skirtumas. Mokslininkai turi būti neutralūs vertybių atžvilgiu, o filosofai jas gali paversti pagrindiniu savo samprotavimų objektu. Vertybinius teiginius mokslininkai bando išversti į išorinių – socialinių, biologinių ar psichinių – žmogaus elgesio paskatų kalbą. Politikos filosofai mąsto kitaip. Jie yra įsitikinę, kad politinis gyvenimas negali būti aprašytas be dėmesio vertybėms. Politikos mokslas pasižymi griežtomis teiginių kontrolės priemonėmis. Mokslininkai mano, kad filosofai kalba nepagrįstų teiginių kalba, ir reikalauja aiškiai įrodyti teiginių pagrįstumą. Jonas Dagys recenzijoje net reikalauja verifikuoti normatyvinius teiginius apie mokslininkus – nurodyti pavardes tų, kurie mano, kad faktai skiriasi nuo vertinimų. Filosofams tai nėra kažkoks labai svarbus dalykas. Jie gali kalbėti ne tik apie tai, kas yra, bet ir apie tai, kas privalo būti, t. y. normas ir vertybes. Neatsitiktinai jų disciplina vadinama ir kitu – „normatyvinės teorijos“ – vardu. Jiems rūpi požiūrio naujumas. Mokslininkai dažnai įrodinėja visiems gerai žinomas tiesas. Filosofai siekia atverti naują tikrovės matymo perspektyvą. Jie nesiđomi metodišku empirinių duomenų kaupimu ir apibendrinimu, neturi metodo ir dažnai yra labiau panašūs į poetus, o ne į mokslininkus. Ludwigo Wittgensteino žodžiais, „[f]ilosofinė

problema turi tokią formą: ‘Aš nežinau, kaip man pasielgti’.’ Tai reiškia, kad filosofai neturi griežtai nustatytos tyrimo metodikos. Jono Dagio „Vertybių tironijos ir politikos“ recenzijoje toliau skamba seno filosofinio folkloro aidai – „mes analitikai“ ir „verifikuojame“, o jūs „poetai“ ir „nearchumentuojate“. Nesunku pastebėti, kad recenzijos autorius labiau rūpinasi priklausomybės tam tikrai filosofinei mokyklai demonstravimu, o ne aptariamoms knygoms idėjomis. Todėl atsakyti norisi ne į jo filosofines deklaracijas, bet į teorinius priekaištus, į šalių nustumtą knygai. Tiesa, dėl greito maisto restorano stilistikos tuos priekaištus kartais sunku suprasti.

Kova dėl tuščios vietos. Taip pavadinta knygos recenzija. Šis pavadinimas ir paskesni samprotavimai rodo, kad nesuprasta viena iš svarbiausių knygos idėjų. Viena knygos dalis iš tikrųjų vadinasi „Politika kaip tuščia vieta“, tačiau joje įrodomas priešingas dalykas – politika nėra tuščia vieta. Knygoje sakoma, kad politiškumas turi nekintamą esmę, kuri ne tik užtikrina politikos autonomiją, bet ir leidžia ją atpažinti kaip atskirą visuomenės gyvenimo reiškinių. Šalia nekintamos politiškumo esmės egzistuoja kintamas, nuo socialinių ir kultūrinių aplinkybių priklausomas politikos aspektas. Sakydami, kad politika neturi savarankiškų vertybių, negalime apsiriboti vien šio dalyko konstatavimu. Dar reikia pateikti politiškumo sampratą. Politika nėra tuščia vieta. Ji turi prigimtį, kurią Carlos Schmittas apibūdino „politiškumo“ sąvoka. Nepolitinių vertybių supolitinis leidžia įtraukti į politikos erdvę vis naujus dalykus. Tai kintama politinio gyvenimo pusė. Šalia jos egzistuoja kitas, apriorinis, politiškumo aspektas, leidžiantis skirti politinius ir nepolitinius reiškinius.

Politika kaip tuščia vieta ir religija. Recenzentas nesuprato knygoje išdėstytos

politikos ir religijos santykio sampratos. Norisi dar kartą trumpai pakartoti idėją. Politika yra autonomiška visuomenės gyvenimo sritis, tačiau ji negali išsilaikyti ant savo kojų be kitų kultūrinio gyvenimo formų pagalbos. Politiniam gyvenimui reikia daugybės kitų minties ir veiksmo šaltinių, tarp kurių mokslas ir menas yra vieni svarbiausių. Pasikeitus požiūriui į teisę, ekonomiką, religiją ar meną, reikia tikėtis politinio mąstymo permainų. Pripažinus, kad nepolitiniai prasmės šaltiniai gali keisti politikos supratimą, būtina matyti pagrindinius tai darančius veikėjus. Viduramžių politinis gyvenimas buvo neišsivaizduojamas be religijos, o laikotarpis po Prancūzijos revoliucijos – be kovos su ja. Nesileidžiant į istorines detales galima teigti, kad mokslo paliesta visuomenė vadovaujasi kita politikos samprata negu to nepažįstančios visuomenės. Skiriasi ne tik konkrečių politinių vertybių samprata, bet ir pats mąstymo apie jas būdas. Mokslinis ir religinis požiūris į pasaulį šiandien yra du pagrindiniai kovotojai dėl politinės minties. Menas jiems nusileidžia savo įtaka ir politiniu vaidmeniu.

Faktų ir vertybių perskyra. Recenzentas mano, kad knygos autorius pasirinko pozityvistų ginamą faktų ir vertybių perskyrą norėdamas pažeminti mokslą. Tai skamba paradoksaliai – su pozityvistų ginama mokslo samprata galima pažeminti mokslą ir pozityvizmą. Knygoje aiškiai sakoma, kad mokslinis mąstymas nėra koks nors blogio įsikūnijimas. Moksliniai atradimai ir jų techninis pritaikymas pakeitė šiuolaikinių visuomenių gyvenimą. Problemų atsiranda tik mokslui pradėjus skverbtis (būtent *skverbtis*) į jo mąstymui svetimas praktinės filosofijos sritis. Kanto stiliumi galima teigti, kad mokslinis pažinimas negali atsakyti į klausimus, susijusius su žmogaus gyvenimo prasme. Laikantis

mokslinio požiūrio, neįmanoma atsakyti į klausimus apie sielos, Dievo, laisvės ir gėrio egzistavimą.

Kas yra mokslininkų veidmainiavimas?

Šį reiškinį galima paaiškinti pasitelkiant Maxą Weberį. Jo straipsnis „Mokslas kaip profesinis pašaukimas“ pagrįstas dviejų vienas kitą neigiančių principų teigimu. Vienoje vietoje Weberis sako, kad „ten, kur mokslo vyras padaro savo vertinamąjį sprendinį, nuodugnus faktų supratimas pasibaigia“, o kitoje – kad „mokslininkas gali pasakyti, kokį praktinį nusistatymą išvesti iš galutinės pasaulėžiūros“, „paveda suprasti, kuriam dievui tarnauti“ ir net leidžia „duoti sau ataskaitą apie galutinę veiklos prasmę“. Tai akivaizdus prieštaravimas. Mokslininkai negali kurti vertinamųjų sprendinių, bet kartu jie nori ir bando padėti suprasti, kuriam dievui tarnauti. Mokslo įtakoje susiformavęs vertybinis mąstymas reikalauja nuolat veidmainiauti. Viešai skelbdami vertybinį neutralumą ir nešališkumą, mokslininkai sykiu nori keisti žmonių moralinius ir politinius įsitikinimus. Žinau, kad Jonas Dagys gali pareikalauti šio teiginio verifikacijos, todėl iškart noriu pasakyti, kad mokslininkų pavardes galima rasti bet kurio universiteto ar mokslinio tyrimo instituto personalo vadybos skyriuje. Jų išvardijimas užimtų daug vietos.

Koks santykis tarp individo moralinės autonomijos ir pasaulio sampratos? Sunku suprasti, kodėl recenzentui kilo šis klausimas, tačiau kadangi užduotas, būtina atsakyti. Kantas griežtai atskyrė mokslo ir etikos sritis, nepalikdamas pagrindo samprotavimams apie mokslo pranašumą prieš religiją. Ginant moralės autonomiją nebūtina nurodyti vieną tinkamiausią jos panaudojimo būdą, kurį recenzijos autorius būtinai nori sieti su mokslu. Jis mąsto kaip politikas, gerbiantis valstybės

suverenitetą, bet kartu norintis jį pajungti išorinių jėgų interesams. Tai prieštarauja kitai svarbiai Kanto moralės filosofijos prielaidai. Vokiečių filosofas pripažino praktinio proto prioritetą prieš teorinį protą. Rūpinantis vien tik moralės autonomija nesvarbu, ar mokslas yra pranašesnis už religiją. Mokslo pažanga negali sukurti to, ką žmogaus gyvenimui suteikia moralė ir religija. Moralės filosofams protingiausia susilaikyti nuo pagiriamųjų žodžių mokslo epistemologijai. Moralės autonomija neįpareigoja mokslinei pasaulio sampratai. Tačiau jeigu recenzijos autorius nori jai išįpareigoti – tai jo asmeninis reikalas. Tik jo nusivylimui būtina pasakyti, kad, žvelgiant plačiau ir rūpinantis tik moralinės autonomijos idėja, mokslinė pasaulėžiūra savo reikšme individo moralinei savivokai nesiskiria nuo Hanso Christiano Anderseno pasakų.

Ar mokslas neprideda prie moralės autonomijos įtvirtinimo, ir būtent todėl laimi kovą prieš religiją? Šioje diskusijos vietoje verta prisiminti Friedrichą Nietzsche'ę. Jo žodžiais, „moralinis sprendinys yra panašus į religinį“, nes „paremtas tikėjimu tokiomis realybėmis, kurių nėra“. Mokslas plečia natūralistinį pasaulio vaizdą, kuriame nėra vietos žmonių tikslams. Moralės subjektas supranta, kad jo veiksmams skiriasi nuo kitų pasaulio įvykių, bet mokslinis-techninis mąstymas į viską siūlo žiūrėti socialinio efektyvumo požiūriu. Religija daug sėkmingiau gina mintį, kad etika pirmiausia yra asmeninio gyvenimo faktas. Ji nekalba apie abstrahuotą „aš“, bet mato konkretų, savą „aš“. Tą patį daro etika. Ji pabrėžia *actus internus* reikšmę, o mokslininkų simpatijos yra *actus externus* pusėje. Etikai kalba apie moralinę autonomiją, o mokslininkai randa tik ją determinuojančius veiksnius. Mokslas kaip visuomeninis ir politinis

šiuolaikinių visuomenių autoritetas negali pagrįsti moralinės autonomijos. Tai rodo jo didelę negalią moralės srityje.

Ar mokslo ir religijos prieštaravimo nereikėtų mąstyti kaip moralinės autonomijos ir absoliučių vertybių prieštaravimo? Tai būtų didelė klaida. Pirma, absoliučias vertybes pripažįsta ne tik tikintieji, bet ir ateistai. Antra, tikintieji taip pat gina moralinės autonomijos idėją, kuri įtvirtinta daugelyje teologinių darbų ir oficialių bažnytinių dokumentų. Dabartinė liberalų pagarba individų moralinei autonomijai yra neabejotinas krikščioniškos žmogaus sampratos vedinys. Tiesa, recenzijos autorių domina ne tai, bet beveik privalomi ateistų prisiminimai apie Giordano Bruno sudeginimą, *Index librorum* ir inkviziciją. Nesinori naudoti panašių retorinių figūrų, bet tikrai verta susimąstyti apie Auschwitzo koncentracijos stovyklos ryšį su moderniojo mokslo įtvirtintu požiūriu į žmogų ir visuomenę.

Thomas Nagel, Nekrašas ir Wittgensteinas. Atidžiau neaptaręs conceptualinių klausimų, recenzijos autorius netikėtai imasi ginti kai kurių filosofų reputaciją. Manau, kad Thomas Nagelis yra pozityvistas, nors jį nuo pozityvisto Ernesto Nagelio skiria praraja. Kaip politikos filosofas Thomas Nagelis yra neabejotinas pozityvistas, o kaip moralės filosofas įstrigo kažkur pusiaukelėje tarp pozityvizmo ir jo kritikos. Knygos recenzentas nori apginti mūsų gerbiamą kolegą Evaldą Nekrašą. Aš irgi taip daryčiau. Tačiau, deja, šįkart tai neįmanoma. Evaldas Nekrašas mano, kad moralę galima paaiškinti nemoraliniais veiksniais. Jo nuomone,

moralinę ištikimybę galima paaiškinti kaip cheminę reakciją. Moralės filosofijos požiūriu, tai tuščias laiko gaišimas. Ištikimybė, artimo meilė, kuklumas, savęs atsižadėjimas ar didvyriškumas nereikalauja mokslinių įrodymų. Doras žmogus gali pateisinti savo dorybes nelaukdamas mokslinių tyrinėjimų. Lengviausia įrodyti recenzijos autoriaus nežinia kodėl atmetamus Wittgensteino ryšius su mistika. Apie tai parašyta daug darbų. Norint atsakyti į recenzento kritiką užtektų vienos *Tractatus Logico-Philosophicus* citatos – „ne tai yra mistiška, kaip pasaulis yra, o tai, kad jis yra“. Prireikus galima pridurti kitą – „aišku, kad etika negali būti išreikšta“, o to neužtekus, pasiūlyti paskaityti paskaitą „On Ethics“. Ginčas dėl mistinių Wittgensteino kūrybos elementų skamba kaip ginčas dėl to, ar šio filosofo vardas buvo Ludwigas.

P. S. Prisipažinsiu, nepajėgiau suprasti vieno recenzijos klausimo. Recenzentas klausia: „Jei mokslas ir religija nesutaria dėl absoliučių vertybių ir vertybės yra „absoliučios“ tik pasaulėžiūros kontekste, tai ar autonomijos pajungimas konkrečiai (mokslinei ar religinei) pasaulėžiūrai ir jos vertinimas „absoliučių“ vertybių atžvilgiu nėra, kaip kartais sako britai, vežimo statymas prieš arklį.“ Žinau recenzento simpatijas anglosaksų analitikų minties standartams, tačiau šįkart jie, kaip atrodo, buvo išleisti atostogų. Supratau tik tai, kad norint važiuoti vežimu arklys turi būti priekyje. Tiesa, kartais gali būti ir kitaip, tarkime, nutarus arkliui leisti pailsėti. To mums visiems reikia, nes kartais iš didelio rašto išeiname iš krašto.

Alvydas Jokubaitis